

ЕСЕ, ІНТЕРВ'Ю, ОГЛЯДИ

DOI: [https://doi.org/10.17721/UCS.2022.2\(11\).16](https://doi.org/10.17721/UCS.2022.2(11).16)

Лариса Левчук, д-р філос. наук, проф.,
Марія Рогожа, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
mrogozha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1469-861X>

ТЕ, ЩО ЗАЛИШАЄТЬСЯ ЗА ТЕКСТАМИ: ЛЮДИ І ДОЛІ

Ідея цієї розмови виникла, коли мені доручили підготувати доповідь про розвиток етичної думки на кафедрі етики, естетики та культурології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Після опрацювання текстів фахівців-етиків, які викладали в університеті, стали цікавими їхні образи, характери, долі – особистісний вимір ними зробленого, переломлення текстів і долі у житті кафедри, з якою я пов'язана вже чверть століття.

Мемуарної літератури на цю тематику практично немає. Окремі наукові дослідження лише опосередковано виходять на питання, які мене зацікавили. Монографія про Київську світоглядно-гносеологічну школу [Губерський, Кремень... 2019] дає загальну ідейну картину розвитку нашої кафедри. У недавньому інтерв'ю відомий український етик Віктор Аронович Малахов [Малахов... 2021] побіжно згадує середовище етиків на кафедрі часів свого студентства і далі називає фахівців, які працювали в етиці.

Викладачі-етими, які стояли біля витоків кафедри, переважно вже відійшли у засвіти. Мало хто може розказати про них, окрім їхніх текстів статей, монографій, навчальних програм викладання етики. А інтерес до їхніх персоналій – більше, ніж моя особиста допитливість. Сучасність актуалізує такий модус культури пам'яті, коли "динаміка пригадування і забуття" [Assmann 2006: 52] зумовлює ретроспективну увагу до індивідуальних людських долі із їхніми злетами і падіннями, до особистісного начала. Ідеться про образи, враження, які вони залишили по собі. Те, що залишається за текстами, але важливе для розуміння текстів.

Тому й відбулася ця розмова з Ларисою Тимофіївною Левчук, доктором філософських наук, професором, усе життя якої було пов'язане з університетом. Після закінчення навчання на історико-філософському факультеті університету (відділення філософії) у 1962 р. вона пропрацювала більше п'ятдесяти років на нашій кафедрі (до 2015), з них двадцять сім із половиною років (1976–2002) очолювала її.

Первинно розмова планувалася тематично вузькою, концентрованою на етиці та етиках кафедри. Однак знаний фахівець з естетики, Лариса Тимофіївна не могла залишити поза увагою ту галузь, якій присвятила все своє творче життя. Тому інтерв'ю охопило широкий спектр питань життя кафедри минулого століття.

М. Р.: Ларисо Тимофіївно, яким був Ваш шлях в естетику? Як Ви опинилися на кафедрі?

Л. Л.: У 1962 р. я закінчила університет з червоним дипломом, спеціалізувалася на кафедрі історії філософії. Але там всі посади було укомплектовано, а мене запрошував на свою кафедру етики, естетики і логіки її тодішній очільник В'ячеслав Олександрович Кудін¹. Він знав мене як студентку, адже на третьому курсі читав у нас естетику. Так що в естетику я прийшла – фактично – випадково.

Для розуміння процесів на кафедрі і взагалі стану естетики в Київському університеті слід більш детально зупинитися на постаті В. О. Кудіна. Коли у 1960 р. відкрили кафедру, він був ще кандидатом наук, але готував докторську дисертацію. На той час в Україні естетика не була в пріоритеті, а В'ячеслав Олександрович анонсував підготовку україномовного підручника з естетики для гуманітарних факультетів: тоді можна було захищатися не теоретичними, а навчальними працями. У 1963 р. відбувся захист його докторської за текстом написаного підручника, а в 1967 р. він вийшов друком під назвою "Естетика" [Кудін 1967]. Згодом В. О. Кудін на основі цієї праці видав публіцистичні "Бесіди про естетику" [Кудін 1969].

В'ячеслав Олександрович не мав базової філософської освіти, за фахом він був філологом. І це суттєво впливало на його наукові інтереси, так і на розуміння ним естетики: понятійно-категоріальний апарат цієї науки ніколи не ставав предметом його уваги, природу естетичного почуття він викладав через проблему прекрасного, що є надто вузьким підходом.

Значний інтерес В. О. Кудін викликав як лектор. Перш за все фактологічним матеріалом, а це формувало враження, що естетика є лише ускладненою формою теорії мистецтва, не більше. Але оскільки він сам не був професійним мистецтвознавцем, якою була специфіка естетики як теорії мистецтва, ми, студенти третього курсу, зрозуміти не могли. Однак приклади у нього завжди були чудові, а методика їх підбору з'ясувалася пізніше.

Слід віддати належне В'ячеславу Олександровичу, він практично кожен робочий день починав у читальному залі бібліотеки у Жовтому корпусі², де був чи не першим відвідувачем. Читав він своєрідну літературу, оскільки працівники бібліотеки підбирали йому так звані "товсті" літературні журнали, що відбивали події культурного життя всієї країни. Саме з них він черпав матеріал щодо літературних чи театральних новин, огляди художніх виставок, критичні матеріали про недоліки в культурному житті; все це опрацьовував і використовував у процесі викладання.

Мушу сказати, що викладав він дуже натхненно: іноді міг прочитати якийсь фрагмент з матеріалів партійного з'їзду так, що у всіх сльози на очі наверталися. Створювалося відчуття пафосної віри в правоту всього, що робилося.

¹ Кудін В'ячеслав Олександрович (1925–2018) – доктор філософських наук, професор, з 1960 р. очолював кафедру етики, естетики і логіки, з 1968 р., коли логіку виокремили в окрему кафедру, і до 1976 р. – кафедру етики і естетики.

² Сьогодні – Наукова бібліотека ім. М. Максимовича.

У Кудіна, безумовно, було наукове чуття стосовно підбору кадрів, адже саме він зміг розгледіти талант у Толі Канарського¹, тоді ще студента третього курсу.

А. С. Канарський був старшим за мене на чотири роки, але вчитися пішов після армії. Ми потім в один – 1969 – рік захистили кандидатські дисертації. Якщо я прийшла на кафедру з червоним дипломом, відмінниця, мала всі підстави бути асистентом, то Канарський почав вести заняття на відділенні філософії ще студентом. Кудін, котрий усвідомлював, що філософський зріз естетики йому самому дається вкрай складно, залучив студента-третьокурсника до викладання: свій достатньо великий спецкурс з естетики Гегеля він запропонував читати Канарському. Звідси і пішла впевненість, що Канарський – знавець Гегеля, "гегельянець", що згодом відгукнується в його науковій кар'єрі. Слід підкреслити, що до Канарського непогано ставився Володимир Іларіонович Шинкарук², котрий вважався авторитетним знавцем німецької класичної філософії: доля Толі Канарського була вирішена. Коли він закінчив навчання, його запросили на кафедру викладати естетику.

М. Р.: *Поєднання історії та філософії в межах одного факультету є класичним для університету гумбольдтівської моделі. В її межах воно існує й до сьогодні. А чи не відповідало Кантовій структурі "Критик" об'єднання логіки, етики та естетики на одній кафедрі?*

Л. Л.: Справді, на той час в університеті філософія співіснувала з історією на одному факультеті, філософським було лише відділення. Тому і кафедри були більш загальними, такими, що об'єднують декілька наукових площин. Таке поєднання дисциплін класичного університету в межах кафедри було кантівським. Але вже у 1968 р. кафедру логіки виокремили в самостійну структурну одиницю.

М. Р.: *Чому це стало саме в цей період?*

Л. Л.: Справа в тому, що протягом 1965–1968 рр. В. О. Кудіна було призначено ректором Театрального інституту ім. І. К. Карпенка-Карого³, а завідувачем нашої кафедри став Василь Терентійович Павлов⁴, і логіка виступала – три роки – об'єднуючим фактором.

В. Т. Павлов був дуже розумною, глибоко освіченою людиною аскетичного складу. Багато хто вважав його жорстким: весь світ для нього замикався на роботі. Від підлеглих він вимагав, щоб на початок робочого дня, наприклад о дев'ятій ранку, всі були на місцях і активно працювали, щоб вчасно здавали звіти і виконували іншу кафедральну роботу. Окрім такої цілком закономірної вимогливості і педантизму дорікнути йому нічим не можна. Він був порядною людиною.

М. Р.: *В. А. Малахов в недавньому інтерв'ю [Малахов... 2021] сказав, що в його студентські роки на кафедрі бурхливо розвивалася естетика, і в дослідницькій роботі викладачів, і в науковому житті студентів. Це було пов'язано з Вашою науково-педагогічною активністю, а також професора А. С. Канарського чи було щось інше?*

Л. Л.: Відділення логіки від етики і естетики в університеті припало на період зростання інтересу до естетики як науки. Цей інтерес визрівав поступово. На мою думку, однією з причин, що вплинула на таке рішення, був загальний "гуманітарний поворот", що відбувався на межі 60–70-х років минулого століття. У ті роки значно підсилювався інтерес до особистісного світу людини, який формується за активної участі мистецтва, різні види та жанри якого стимулюють розвиток почуттєвої культури. Найпродуктивніше це завдання здатна виконати естетика.

У мене в ті роки, коли кафедрою завідував ще В. О. Кудін, стався випадок, що, як здається, також став важливим для подальшої долі естетики як навчальної дисципліни в університеті.

Навчальних корпусів "на Виставці" на той час ще не було, і у Червоному корпусі на четвертому поверсі в поточковій аудиторії в мене мала відбутися лекція у геологів. Їх було до ста осіб, дуже симпатичні хлопці і дівчата. До мене вони прибігали після іншої пари з сусіднього корпусу. А в мене було переконання, що запізнитися на свою пару – неприпустимо, це майже злочин. Тому я завчасно підходила до аудиторії і чекала під дверима, поки всі зберуться, а потім вже заходила. І того разу було так само – я підхожу, стою під дверима, студенти добігають із дзвоником. А поряд зі мною стоїть літній чоловік, в окулярах, гарному костюмі, і говорить: "А я до Вас на лекцію". У мене автоматична реакція, питаю: "А хто Ви такий?". Я навіть не знаю, чому так спитала, я була дівчина вихована (сміється. –

М. Р.) Думаю, що за нісенітниця, я ж розумію, що він не студент. Але чоловік виявився з почуттям гумору і говорить: "Я перший проректор університету. Давайте знайомитися – Пилипенко Анатолій Терентійович⁵. Ви не проти, щоб я зайшов на лекцію?". "Будь ласка! До мене на лекції зазвичай хто тільки не приходить, правда, перший проректор у мене вперше", – сказала я, вже зовсім осмілівши. Я прочитала лекцію. Все було як завжди. Я ніколи не боялася аудиторії. У цьому плані мені було байдуже, хто мене слухає. А у мене була звичка: наприкінці лекції я диктувала кілька висновків і говорила, що відштовхуючись від них, ми наступного разу перейдемо до нової теми. Я просто розуміла, що голова у студентів запаморочена зовсім іншим, що половина з них буде розвідувати корисні копальни, і якщо вони йдуть до мене, це для них якась віддушина. Я ж не збиралася формувати з геологів естетиків (хоча через сорок років після закінчення вони, вже сиві доктори наук, приходили до нас на кафедру, вітали і говорили, що добре пам'ятають мої лекції). І ось після закінчення я виходжу в коридор, проректор підходить до мене і говорить: "Ви знаєте, мені так сподобалось. Тепер я буду сприяти просуванню естетики на всі спеціальності університету. Єдине, з чим я не згоден...". Я тоді подумала: "О, почалося...". А Пилипенко продовжує: "Розумієте, мене збентежило, що Ви диктуєте висновки. Вони ж дорослі люди". Я на це відповідаю: "Погоджуюсь. Але вони дорослі, які на порозі

¹ Канарський Анатолій Станіславович (1936–1984) – доктор філософських наук, професор, працював на кафедрі з 1966 по 1984 р.; відомий фахівець з естетики, автор праці "Діалектика естетичного процесу" у 2-х частинах [Канарський 2008].

² Шинкарук Володимир Іларіонович (1928–2001) – доктор філософських наук, професор, член Академії наук УРСР, в університеті працював з 1951 р., у 1965–1968 рр. – декан філософського факультету, у 1968–2001 рр. був директором Інституту філософії, засновник Київської світоглядно-антропологічної школи.

³ Сьогодні – Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.

⁴ Павлов Василь Терентійович (1915–1998) – доктор філософських наук, професор, після закінчення аспірантури і захисту кандидатської дисертації у 1951 р. був прийнятий викладачем логіки. У 1971–1986 рр. очолював кафедру логіки.

⁵ Пилипенко Анатолій Терентійович (1914–1993) – доктор хімічних наук, академік АН УРСР, у 1971–1975 рр. – проректор з навчальної роботи університету.

тридцяти років вперше почули слово *естетика*". Там дійсно були дуже дорослі студенти, хлопці після армії. Професор погодився з моїм аргументом. А я запросила його ще до себе на лекції. Як потім дізналася, він часто ходив по лекціях університетських викладачів.

Згодом ми добилися того, що спочатку естетика, а потім і етика викладалися в обсязі 32 годин на всіх факультетах університету. На філософському факультеті викладалися великі, річні курси класичної естетики й етики. Пізніше на інших факультетах етику з естетикою об'єднали і 32 години залишили на все: 16 годин на естетику і 16 – на етику.

М. Р.: *А от щодо етики на кафедрі В. А. Малахов в інтерв'ю зазначає, що на відміну від естетики в ній спостерігалась стагнація. Як Ви бачите причини цього? Це була відсутність яскравих лекторів, дослідників етики чи сама специфіка етичного знання в марксистсько-ленінській традиції ставила жорсткі ідеологічні рамки і не давала можливості творчо розгорнутися?*

Л. Л.: Коли організаційно розділилися етика-естетика і логіка, визначилася одна з найбільш суперечливих тенденцій як в межах нашого університету, так і інших вищих навчальних закладів в радянський період. Чомусь на початку етику інтерпретували як звужену форму істмату¹. По всій Україні істматчики вважали за можливе читати її, не задумуючись про особливості етики як науки. Однак етичне має свою специфіку, а принцип історизму стосовно сфери моралі виявляється багатогранно, що потрібно було враховувати. Але на практиці це виходило по-різному. У багатьох вищих навчальних закладах, де не вистачало навантаження істматчикам, їм додавали етику. І поступово в етиці в її марксистсько-ленінській інтерпретації залишилося дуже мало того морально-етичного змісту, що був би "живим" і цікавим студентам.

Етика дуже складно торувала собі шлях, хоча водночас доцільно згадати і позитивні кроки. Саме фахівець з істмату – йдеться про професора Є. Г. Федоренка² – написав і оприлюднив ґрунтовне дослідження "Професійна етика" [Федоренко 1983], яке у той час активно обговорювалося, безперечно, впливаючи на розширення етичної проблематики.

Ця загальна тенденція накладалася ще на специфіку кадрової політики В. О. Кудіна. Він сам, що я постійно підкреслюю, віддавав перевагу, не маючи базової філософської освіти, викладачам, які прийшли у філософію з інших галузей. Так, етику на філософському факультеті з часів введення її до навчальних планів викладала Л. С. Горбатова³ – організована й відповідальна, – дуже багато над собою працювала, була, безумовно, грамотним фахівцем. Але у неї була медична освіта. Тоді ж професійну етику не читали, лише нормативну. Тому спиратися на її освіту для викладання, наприклад, біомедичної етики ми не могли. Можливо, вона в лекціях щось і говорила, але у її публікаціях це жодним чином не відбивалося. Наприкінці своєї роботи в університеті вона видала монографію [Горбатова 1979], як зараз її пам'ятаю, гарно оформлену, але вона не збиралася захищати її як докторську дисертацію. Коли постало питання пенсії, Леоніда Сергійовна не намагалася продовжувати працювати, а з повагою поставилася до позиції ректора університету В. В. Скопенка⁴, котрий категорично не хотів, щоб в навчальному закладі працював високий відсоток пенсіонерів. Звісно, як ректора його можна було зрозуміти – омолодження кадрів було потрібне. Це було внутрішньоуніверситетське рішення.

Потім на кафедру прийшла О. І. Фортова⁵, у якої так само не було базової філософської освіти. Вона закінчила педагогічний інститут і захистила кандидатську дисертацію з філології. На кафедрі вона одразу позиціонувала себе спеціалістом, який може викладати і етику, й естетику, оскільки в дисертації залучала як етичну, так і естетичну проблематику.

О. І. Фортова була дуже яскрава, вродлива жінка. Вона все життя курила, жодні заборони щодо цього на неї не діяли. У своїй сумочці постійно носила антикварну бронзову попільничку, дуже гарну. І постійно, навіть на перерві, могла стати в сторінці, тримати попільничку і курити.

Певний час Олександра Іванівна навчалася в театральному інституті, але щось у неї там не склалося, однак свій артистизм вона повною мірою використовувала в аудиторії. Як завідувач кафедри – після 1976 р. – я неодноразово відвідувала її відкриті лекції. Вона читала дуже емоційно, залучала нетривіальні приклади з літературних творів, невідомі цитати, завжди неочікувано і доречно.

Запланувавши написання докторської дисертації, вона довго не могла визначитися з назвою монографії. Ми на засіданні кафедри це жваво обговорювали. Як зараз пам'ятаю – кафедра була розташована тоді на четвертому поверсі у Червоному корпусі, – йде засідання, Фортова довго презентує свою концепцію і жаліється, що не може визначити назву книги, а Канарський говорить: "Ви не бійтеся, Олександро Іванівно! Візьміть і просто почніть з літери О, – у Толі гумор був своєрідний, і ми вирішили, що він зараз жартуватиме, аби розрядити атмосферу, адже всі вже втомилися. – Назвіть "О диалектическом единстве этического и эстетического" [Фортова 1981]. Все буде всім зрозуміло, кому потрібно. Ви не констатуєте цю діалектику, а розмірковуєте, що можна сказати про діалектичну єдність". Особисто я сумнівалася, оскільки не люблю у назвах наукових текстів "Про...", але промовчала. Фортова назвала працю за порадою Канарського. І у подальшому все склалося позитивно.

У 1964 р. на кафедру прийшла О. М. Лінчук⁶, спочатку лаборанткою. Вже працюючи в університеті, вона заочно здобула філологічну освіту. Згодом написала кандидатську дисертацію з етики науки [Лінчук 1980]. Олена Миколаївна досить яскраво викладала етику, мала творчі контакти із студентами.

¹ Істмат (історичний матеріалізм) – філософія історії в марксистській інтерпретації, за якою історія розвитку людської цивілізації інтерпретується матеріалістично і діалектично.

² Федоренко Євген Григорович (1903–1987) – доктор філософських наук, професор, викладав у Київському університеті, у 1963–1969 рр. – завідував кафедрою філософії у Київському медичному інституті, наукові дослідження фокусувалися на етичній проблематиці, під час роботи в університеті – переважно на теоретичних дослідженнях [Федоренко 1963], а в медінституті – на питаннях медичної етики і деонтології [Смолянков... 1982].

³ Горбатова Леоніда Сергійовна (1927–2001) – кандидат філософських наук, доцент, працювала на кафедрі у 1960–1986 рр.

⁴ Скопенко Віктор Васильович (1935–2010) – доктор хімічних наук, академік НАН України, ректор університету у 1985–2008 рр.

⁵ Фортова Олександра Іванівна (1928–1998) – доктор філософських наук, професор, працювала на кафедрі у 1962–1995 рр.

⁶ Лінчук Олена Миколаївна (1938 р. н.) – кандидат філософських наук, доцент, спеціаліст з етики, працювала на кафедрі у 1964–2000 рр.

М. Р.: Ваша розповідь підтверджує мої припущення, що рамки, в які була затиснута марксистсько-ленінська етика, зумовлювали пошуки викладачами-етиками певних інтелектуальних ніш, де вони могли творчо займатися науковою діяльністю, без ідеологічних лежачих, притаманних тогочасній етичній теорії. Л. С. Горбатова у праці "Діалектична природа етичних категорій та їх роль в освоєнні моральнісної культури" [Горбатова 1983], як здається, задала вектор, що надалі набуде дуже виразної оформленості і стане провідним для фахівців з етики на кафедрі, – звернення до культурологічної проблематики, що найчастіше фокусувалася у дослідженнях моральнісної культури. Наприклад, у Т. Г. Аболіної¹ це були дослідження історії моральнісної культури як модусу історії культури [Аболіна 1992]. У О. І. Фортової був вихід на естетичну проблематику, і її докторська дисертація [Фортова 1984], і книга "Моральні проблеми художньої творчості" [Фортова 1977] є свідченням цього.

Кафедра зазвичай співпрацювала з видавництвом "Вища школа"². А що публікували викладачі кафедри? Над чим працювали? Які теоретичні розробки велися на кафедрі вже за Вашого керівництва?

Л. Л.: Можливостей для публікації результатів досліджень тоді було надзвичайно багато. Наприклад, на базі видавництва "Мистецтво" виходила серія "У світі прекрасного": ми там видавали роботи, коли вже я завідувала кафедрою. Ця серія об'єднувала всіх, хто прагнув популяризувати мистецтво. В книжках на розвороті друкували портрет автора, короткі відомості про життя і творчість. Обов'язково були ілюстрації, чудові обкладинки. Там друкувалася я [Левчук 1978], у О. І. Фортової праця була присвячена етичним проблемам і написана на матеріалі театру [Фортова 1977]. До речі, концептуальні позиції Олександри Іванівни на перетині етики й естетики я розглядаю в своїй книзі про українську естетику [Левчук 2011: 242–247].

У згаданому видавництві "Вища школа" ми опублікували кілька праць. У нас був цикл робіт з проблем творчості, в авторських колективах брали участь як етики, так і естетики. Наприклад, у праці "Морально-естетичні проблеми творчості" [Морально-эстетические проблемы... 1981] є розділи етиків Л. С. Горбатової, О. М. Лінчук, О. І. Фортової, а з боку естетиків – ґрунтовний текст встиг дати ще А. С. Канарський, писали туди Д. Ю. Кучерюк³, я та інші. Була ще одна теоретично важлива монографія "Мистецтво і творча активність мас" [Левчук...1985]. Там я видала і свою книгу під докторську "Психоаналіз і художня творчість" [Левчук 1980].

М. Р.: Що змінилося в політиці кафедри з Вашим приходом на посаду завідувачої?

Л. Л.: Я зайняла посаду у непростий для кафедри час. Конфлікт, який розгорівся між В. О. Кудіним і А. С. Канарським, унаочнив неможливість Кудіна надалі очолювати кафедру. Приводом для конфлікту став текст дисертації аспірантки А. С. Канарського. Робота була завершена і мала рекомендуватися. Рецензентами призначили мене, О. І. Фортву, Д. Ю. Кучерюка та Ю. В. Петрова – аспіранта, який писав дисертацію під керівництвом В. О. Кудіна. Нам робота сподобалася, і ми її рекомендували до захисту. Однак Кудін був категорично проти, звинуватив Канарського у "гегельянстві" та методологічних помилках. Правда, пояснити, в чому це виражається, не зміг. Досить швидко скандал вийшов за межі кафедри: була створена комісія, до складу якої увійшли кілька впливових фахівців з інших кафедр, зокрема професор В. О. Босенко⁴. Усі підтримали Канарського. Рішенням комісії дисертація була рекомендована, а документи до захисту підписав декан.

З приходом на кафедру професійних філософів активно розпочався процес наповнення етики й естетики філософським змістом. І стала для всіх очевидною потреба в іншому стилі керівництва: Кудін пішов.

Згадуючи той вкрай складний для кафедри період, не можу не наголосити ще на одній події. Учасницею того, що відбувалося, була Валерія Врублевська⁵, дитяча письменниця, яку В. О. Кудін прийняв до аспірантури, керівником призначивши Л. С. Горбатову. Згодом В. Врублевська написала п'єсу "Кафедра", в якій знайшли відображення певні етапи кафедрального конфлікту. Прем'єра відбулася на сцені Театру імені Лесі Українки і мала великий успіх, а потім йшла на багатьох сценах країни.

М. Р.: Ви прийняли керівництво кафедрою у досить драматичний період. Який управлінський підхід у роботі використовували Ви?

Я була щиро переконана, що викладачеві має бути цікаво працювати. І робила все для того, аби членам кафедри було максимально комфортно в колективі. І ще я намагалася започаткувати нову тенденцію: викладачі, які працювали на кафедрі за мого завідування, були філософи за фахом – Валентина Іванівна Панченко⁶, Тетяна Георгіївна Аболіна, Олена Василівна Шинкаренко, Віталій Віталійович Єфименко, а надалі й усі, хто зараз працює.

Після мене, з 2002 р., кафедру очолила В. І. Панченко, з якою ми пройшли шлях від курсової роботи до захисту докторської дисертації. Валентина Іванівна продовжила таку кадрову політику. Сподіваюсь, що і Ірина Ігорівна Маслікова – нова завідувача кафедрою – розвиватиме кафедральні традиції.

М. Р.: А можете більш детально розказати про Т. Г. Аболіну? Якою вона була? Ми з нею також пройшли разом шлях від моєї курсової роботи зі спеціальності до захисту докторської дисертації, а після цього разом заснували громадську організацію з професійної етики. Мій Учитель і Друг... Я пам'ятаю її з другої половини 1990-х рр., вона тоді закінчувала докторську.

¹ Аболіна Тетяна Георгіївна (1950–2015) – доктор філософських наук, професор, відомий спеціаліст з етики, активно просуvalа ідеї прикладної етики у викладацькій і суспільно-політичній діяльності, працювала на кафедрі у 1982–2015 рр.

² "Вища школа" – видавництво Республіканського видавничого об'єднання при університеті, в подальшому – "Либідь".

³ Кучерюк Дмитро Юрійович (1932–2009) – кандидат філософських наук, доцент, випускник Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого, фахівець з естетики, працював на кафедрі у 1960–1990-ті рр.

⁴ Босенко Валерій Олексійович (1927–2007) – доктор філософських наук, професор Київського університету, відомий спеціаліст з діалектики, ініціатор студентсько-аспірантських філософських гуртків; науковий керівник кандидатської дисертації А. С. Канарського.

⁵ Врублевська Валерія Василівна (1938 р. н.) – українська письменниця і драматург.

⁶ Панченко Валентина Іванівна – доктор філософських наук, професор, відомий спеціаліст з естетики і культурології, ініціатор створення відділення культурології на філософському факультеті Київського національного університету, задала вектор культурологічної проблематики кафедри своєю монографією "Мистецтво в контексті культури" [Панченко 1998], завідувала кафедрою етики, естетики та культурології з 2002 по 2020 р.

Л. Л.: Таня Аболіна з'явилася на кафедрі у 1982 р. після захисту кандидатської дисертації. Вона була моєю студенткою, вчилася на вечірньому відділенні факультету. Після закінчення певний час працювала в товаристві "Знання". Ми випадково зустрілися з нею в місті, розговорилися, і я запропонувала їй переходити працювати в університет на кафедру. Ефектна, яскрава, начитана, розумна, ініціативна, вона подавала дуже великі надії в науці, у викладанні, в організаторській роботі. Я була впевнена, що її очікує блискучий рух по кар'єрних сходах. Але не все їй вдалося, щось не склалося.

М. Р.: Серед етиків кафедри Ви не згадали О. І. Левицької¹.

Л. Л.: Левицька до нашої кафедри не мала відношення до кінця 1980-х років. Вона почала перемовини про роботу зі мною, коли закрили Інститут підвищення кваліфікації при нашому університеті, де Олександра Іванівна вела блок етичної проблематики. Ми з нею тоді активно співпрацювали. Вона запрошувала мене до ІПК, де я на погодинній основі читала психоаналіз Фрейда. Коли ж інститут закрили, вона просила взяти її на кафедру. Я все зробила для цього: вона була вже доктором наук з етики, хоча захищалася не у нас². І тоді я під О. І. Фортову і О. І. Левицьку змогла відкрити докторську раду з етики і естетики³.

М. Р.: На кафедрі у всі часи працював переважно жіночий колектив. І всі дами на кафедрі були вольові, з міцним характером. Ми в студентські і аспірантські роки посміювалися, що чоловіки, які потрапляли в орбіту кафедри, не витримували цього і йшли, а залишалися найстійкіші. А як Ви це бачите?

Л. Л.: Кафедру не можна назвати жіночою, це легенда. Від 1960–1970-х рр. був паритет. Слід враховувати, що на кафедрі завжди було багато аспірантів, і більшість з них – чоловіки. Тому зовсім не було відчуття "жіночості". Членами кафедри були Мирослав Русин⁴, Ігор Лосев⁵, Анатолій Дмитрук, Юрій Зарицький, Віктор Андрущенко⁶, троє з них були етиками. Протягом років змінювалися їхні наукові інтереси, і вони змінили кафедри або всередині факультету, або поза межами університету. Пізніше я запросила працювати на кафедру Віталія Єфименка.

У 1990-ті рр. на кафедрі працювали і викладачі Сергій Кривошея і Назар Алі. Це наші випускники, перспективні науковці. Вони чудово трималися на кафедрі. Сергій захистив кандидатську дисертацію з естетики, а Назар не встиг. Обидва тільки одружилися, було потрібно годувати родини, і вони пішли у бізнес. На той час вийшов закон, який забороняв суміщати роботу в університеті з бізнес-активністю, і вони залишили кафедру. А сестра Сергія – Тетяна Кривошея – наша випускниця, доктор культурології, сьогодні завідує кафедрою теорії і історії культури в Київській музичній академії імені П. І. Чайковського.

Легенду про жіночий склад кафедри етики та естетики започаткував професор В. О. Босенко, котрий визначив її (кафедру – **М. Р.**) наступним чином: "Це простір, де на кожний квадратний сантиметр по красуні". Жінки на кафедрі – і викладачі, і аспірантки – дійсно були красунями. Крім того, це були непересічні особистості, що – згодом – довели своєю педагогічною діяльністю. На українських теренах етико-естетичне знання завжди було представлено доволі гідно.

М. Р.: На кафедрі видавався збірник "Етика. Естетика". Зараз про нього дуже складно знайти інформацію. Як і чому його видавали? Чому він не переріс у формат журналу?

Л. Л.: Це був республіканський міжвідомчий науковий збірник, який виходив у видавництві "Вища школа". Тоді всі великі кафедри мали свої наукові видання, на філософському факультеті було шість збірників. Всього було випущено 37 номерів. Там друкувалися автори з усієї країни. В Інституті підвищення кваліфікації ми з О. І. Левицькою його активно рекламували, і нам надсилали серйозні тексти. Переважна більшість номерів вийшли під назвою "Етика. Естетика". Пізніше я додала теорію і історію культури, і декілька випусків були названі "Етика. Естетика. Культурологія".

Потім прийшли складні часи перших років незалежності, на факультеті взагалі певний час нічого не публікували. Пам'ятаю, була ситуація, коли у нас "горіли" аспірантські роботи, гальмувалися захисти, бо у дисертантів не вистачало публікацій. І нам допоміг колишній аспірант Сергій Рик⁷, який на той час вже був проректором у Переяславі. Він забрав всі ці статті у збірник, який у ті скрутні часи вийшов на газетному папері. Однак тоді це було вирішення дуже важливої проблеми: у мене назавжди залишилася повага до Сергія як до професіонала. Я думала, що він під керівництвом Т. Г. Аболіної зробить докторську дисертацію, однак щось їм завадило довести справу до кінця.

М. Р.: Я знаю, що викладачі кафедри брали участь у закордонних наукових заходах. Розкажіть про це, будь ласка, докладніше.

Л. Л.: Так, це цікаве і досить об'ємне питання. Для інтерв'ю спробую розкрити його хоча б стисло. Щодо наукової діяльності, я була учасницею трьох міжнародних конгресів з естетики, які проводилися кожні чотири роки: у Румунії, Югославії, ФРН. У збірниках конгресів друкувалися мої доповіді. Була і викладацька діяльність за кордоном. Я кілька разів читала лекції для викладачів відповідних кафедр у Польщі, Словаччині, Болгарії та Норвегії. Це були короткотермінові цикли лекцій як форма передачі досвіду викладання естетики. Була можливість їхати за кордон на декілька років – переважно на три роки – і читати лекції. Я на такий довгий термін виїжджати не погоджувалася, а мої ко-

¹ Левицька Олександра Іванівна (1930–2009) – доктор філософських наук, професор, випускниця історико-філософського факультету Київського університету, працювала на кафедрі етики, естетики і культурології в 1990-ті рр.

² О. І. Левицька захистила докторську дисертацію [Левицька 1990] за спеціальністю "етика" у 1991 р. і говорила про себе, що була останнім українським доктором наук з етики, який захищався не в Києві.

³ Спеціалізована вчена рада з етики і естетики (і потім ще історії і теорії культури) Д 26.001.28 існувала безперервно до 2019 р.

⁴ Русин Мирослав Юрійович – кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри української філософії і культури.

⁵ Лосев Ігор Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного університету "Києво-Могилянська академія". У 1982–1985 рр. аспірант кафедри етики та естетики, у 1987–2000 рр. працював у Київському університеті.

⁶ Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор, академік АПН, член-кореспондент НАН України, з 2003 р. ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, відомий фахівець у галузі соціальної філософії, філософії освіти.

⁷ Рик Сергій Миколайович – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І. П. Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі, у 1998–2020 рр. був проректором з наукової роботи цього університету.

леги це робили активно. Так, О. І. Фортова і А. Дмитрук працювали на Кубі, В. В. Єфименко – у Народній Республіці Конго, О. І. Левицька – у Польщі, там працював і А. С. Канарський. До речі, його я і бачила останній раз у Любліні на нараді завідуючих кафедрами нашої країни. Я там робила доповідь, а на заході були присутні і наші викладачі, хто працював у Польщі.

Передчасна смерть А. С. Канарського тоді вразила всіх, хто його знав. На кафедрі його поважали й пам'ятали. У 1996 р. кафедра організувала і провела читання з нагоди його 60-річчя, була видана друком збірка тез доповідей ...

Розмова з Ларисою Тимофіївною сколихнула і власні спогади. І я бачу докторантку Т. Г. Аболіну в елегантно-му костюмі з дипломатом, яка стрімко крокує коридорами третього поверху Червоного корпусу, занурившись у свої думки; і розважливу О. І. Левицьку, яка неспішно розповідає на спецкурсі про вікові параметри особистісного розвитку людини. І саму Л. Т. Левчук, яка перед своєю лекцією стоїть непримітно (наскільки вона могла залишитися непримітною) коло вікна біля аудиторії, щоб через кілька хвилин перетворитись на головну особу магічного дійства лекції і занурити нас, студентів-третьоккурсників, у таїни естетики, зачарувати ходами своєї думки, манерою викладати, тримати нашу увагу від першої до останньої хвилини.

У розповіді Лариси Тимофіївни оживають події минулого, за звичними термінами у незвичних контекстах з'являються дієвці, які їх уможливили та уособили. Тут дається взнаки її давній науковий інтерес до біографічного методу – образи постають яскравими, виразними, наповненими культурологічними концептами.

Сьогодні публікаціями українською мовою нікого не здивуєш, а виявляється, що перший україномовний підручник з естетики побачив світ у 1967 р. Сама я добре пам'ятаю, що видання за редакцією Лариси Тимофіївни підручників з історії світової культури [Левчук... 1997а] та естетики [Левчук... 1997б] українською мовою у 1997 р. було її принциповою позицією, яку вона відстоювала задля розвитку україномовного понятійного апарату гуманітарних наук. Варто нагадати, що кафедра стояла біля витоків культурології як науки в Україні, що в її стінах в аспірантурі і докторантурі пройшли підготовку багато видатних українських культурологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аболіна, Т. (1992). *Исторические судьбы нравственности: Философский анализ нравственной культуры: монография*. Киев, Лыбидь, 196.
- Горбатова, Л. (1983). Дialeктическая природа этических категорий и их роль в освоении нравственной культуры. *Диалектика и этика*. Под ред. Ж. Абдильдина, Л. Архангельского. Алма-Ата, Наука.
- Горбатова, Л. (1979). *Моральні принципи соціалістичного суспільства*. Київ, Політвидав України, 135.
- Губерський, Л., Кремень, В., Конверський, А. та ін. (2019). *Київська світоглядно-гносеологічна школа другої половини XX століття: монографія*. Київ, КНУ, 240.
- Канарський, А. (2008). *Диалектика эстетического процесса*. Киев, Мироновская типография, 378.
- Кудін, В. (1969). *Бесіди про естетику*. Київ, 223.
- Кудін, В. (1967). *Естетика*. Київ, 330.
- Левицкая, А. (1990). *Моральное развитие личности: методологический анализ: дис. доктора филос. наук: 09.00.05*. Киев, 309.
- Левчук, Л. (1980). *Психоанализ и художественное творчество: критический анализ*. Киев, Вища школа, 157.
- Левчук, Л. (2011). *Українська естетика: традиції та сучасний стан. Монографія*. Черкаси, МАКЛАУТ, 340.
- Левчук, Л. (1978). *У творчій лабораторії митця: монографія*. Київ, Мистецтво, 135.
- Левчук, Л., Гриценко, В., Єфименко, В. та ін. (1997а). *Історія світової культури: Культурні регіони; навч. посібник*. Керівник авт. кол. Л. Левчук. Київ, Либідь, 448.
- Левчук, Л., Кучерюк, Д., Панченко, В. (1997б). *Естетика: підручник*. За заг. ред. Л. Левчук. Київ, Вища школа, 399.
- Левчук, Л., Шангин, С., Канарський, А. (1985). *Искусство и творческая активность масс*. Киев, Вища школа, 200.
- Линчук, Е. (1980). *Ответственность субъекта науки в эпоху научно-технической революции: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.02*. Киев, МВ и ССО УССР, КГУ им. Тараса Шевченко, 22.
- Малахов, В., Сіморіз, О., Дмитренко, С. та ін. (2021). Етика в дослідницьких практиках 60–80-х років. *Sententiae*, 40 (3), 162–179.
- Морально-эстетические проблемы творчества* (1981). Руковод. авт. коллектива Л. Левчук. Киев, Вища школа, 184.
- Панченко, В. (1998). *Мистецтво в контексті культури: монографія*. Київ, ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 192.
- Смольняков, А., Федоренко, Е. (1982). *Врачебная этика*. Киев, Здоров'я, 96.
- Федоренко, Е. (1983). *Професиональная этика*. Киев, Вища школа, 216.
- Федоренко, С. (1963). *Моральні основи радянської сім'ї*. Київ, 48.
- Фортова, А. (1984). *Диалектическое единство нравственного и эстетического: Дис. ... доктора филос. наук: 09.00.05*. Киев, КГУ им. Тараса Шевченко, 404.
- Фортова, А. (1981). *О диалектическом единстве этического и эстетического*. Киев, Вища школа, 150.
- Фортова, О. (1977). *Моральні проблеми художньої творчості*. Київ, Мистецтво, 156.
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München, Verlag C.H.Beck oHG, 320.

REFERENCES

- Abolina, T. (1992). *Istoricheskie sud'by нравственности: Filosofskij analiz нравственной kul'tury: monografija* [Historical destinies of morality; Philosophical analysis of moral culture: monograph]. Kiev, Lybid'.
- Gorbatova, L. (1983). Dialekticheskaja priroda jeticheskikh kategorij i ih rol' v osvoenii нравственной kul'tury. *Diialektika i jetika* [Dialectical nature of ethical categories. Dialectics and ethics]. Ed. by Zh. Abdil'din, L. Arhangel'skiy. Alma-Ata, Nauka.
- Gorbatova, L. (1979). *Moral'ni pryncypy socialistychnogo suspiil'stva* [Moral principles of socialism society]. Kyiv, Polityvydav Ukraïny.
- Guberskiy, L., Kremen, V., Konverskiy, A. & others. (2019). *Kyiv's'ka svitoglyadno-gnoseologichna shkola drugoi' polovyny XX stolittja: monografija* [Kyiv worldview gnoseological school of the 2nd part of the 20th century: monograph]. Kyiv, KNU.
- Kanarsky, A. (2008). *Dyalektyka estetycheskogo processa* [Dialectics of aesthetic process]. Kiev, Myronovskaja typografija.
- Kudin, V. (1969). *Besidy pro estetyku* [Conversations on ethics]. Kyiv.
- Kudin, V. (1967). *Estetyka* [Aesthetics]. Kyiv.
- Levitskaya, A. (1990). *Moral'noe razvytye lichnosti: metodologicheskij analiz: dys. doktora fylas. nauk* [Moral development of a person; methodological analysis. Summary of doctoral dissertation]. Kiev.
- Levchuk, L. (1980). *Psihoanaliz i hudozhestvennoe tvorchestvo: kriticheskij analiz* [Psychoanalysis and creativity; critical analysis]. Kiev, Vishha shkola.
- Levchuk, L. (2011). *Ukrai'ns'ka estetyka: tradycii ta suchasnyj stan. Monografija* [Ukrainian aesthetics; traditions and current state of affairs]. Cherkasy, MAKLAUT.
- Levchuk, L. (1978). *U tvorchij laboratorii' mytca: monografija* [In a creative laboratory of an artist]. Kyiv, Mystectvo.
- Levchuk, L., Grytsenko, V., Jefymenko, V. & others. (1997a). *Istoriya svitovoi' kul'tury: Kul'turni regiony; navch. posibnyk* [History of the world culture: cultural regions. Manual]. Kyiv, Lybid'.

- Levchuk, L., Kucherjuk, D., Panchenko, V. (1997b). *Estetyka: pidruchnyk* [Aesthetics. Textbook]. Kyiv, Vyshha shkola.
- Levchuk, L., Shangin, S., Kanarsky, A. (1985). *Iskusstvo i tvorcheskaja aktivnost' mass* [Arts and creative activity of masses]. Kiev, Vishha shkola.
- Linchuk, E. (1980). *Otvettstvennost' subyektu nauki v jepohu nauchno-tehnicheskoy revolyucii: Avtoref. dis. ... kand. filos. nauk: 09.00.02*. Kiev [Responsibility of a subject of a science in the epoch of scientific and technical revolution. Summary of PhD dissertation]. *MV i SSO USSR, KGU im. Tarasa Shevchenko*.
- Malahov, V., Simoriz, O., Dmytrenko, S. ta in. (2021). Etyka v doslidnych'kyh praktykah 60–80-h rokiv [Ethics in research practices of 60–80 ies]. *Sententiae*, 40 (3), 162–179.
- Moral'no-estetycheskiye problemy tvorchestva* [Moral and aesthetical problems of creative activity]. (1981). Kiev, Vyshha shkola.
- Panchenko, V. (1998). *Mystectvo v konteksti kultury: monografija* [Arts in the context of culture. Monograph]. Kyiv, TOV "Mizhnarodna finansova agencija".
- Smol'njakov, A., Fedorenko, E. (1982). *Vrachebnaja jetika* [Medical ethics]. Kiev, Zdorov'ja.
- Fedorenko, E. (1983). *Professional'naja jetika* [Professional ethics]. Kiev, Vishha shkola.
- Fedorenko, E. (1963). *Moral'ni osnovy radjans'koi' sim'i* [Moral grounds of the soviet family]. Kyi'v.
- Fortova, A. (1984). *Dialekticheskoe edinstvo npravstvennogo i jesteticheskogo: Dis. ... doktora filos. nauk: 09.00.05* [Dialectical unity of moral and aesthetical. Doctoral dissertation]. Kiev, KGU im. Tarasa Shevchenko.
- Fortova, A. (1981). *O dialekticheskome edinstve jeticheskogo i jesteticheskogo* [On dialectical unity of ethical and aesthetical]. Kiev, Vishha shkola.
- Fortova, O. (1977). *Moral'ni problemy hudozhn'oi' tvorchosti* [Moral problems of artistic creativity]. Kyiv, Mystectvo.
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München, Verlag C.H.Beck oHG.

Надійшла до редколегії 14.11.22

Larysa Levchuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Mariya Rohozha, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

WHAT REMAINS BEHIND THE TEXTS: INDIVIDUALS AND DESTINIES